

OYRAT VE TUNGUS ETNONİMLERİ*

V. B. Tsirempilov

Çeviren: İbrahim Şahin

Ege Üniversitesi Türk Dünyasını Araştırmaları Enstitüsü
Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Moğolistiğin en tartışmalı ve çözümü en zor problemlerinden biri, etnik adların [bu çerçevede Oyrat ve Tungus adlandırmaları] etimolojisi sorunudur. Bu adlandırmaların kökenleri bu zamana kadar doyurucu şekilde açıklanamamıştır. Zorluk, söz konusu etnonimlerin çok anlamlılığında gizlidir.

Elinizdeki makalede, söz konusu etnik adlandırmaların tespiti için bazen yegane kaynak olan Moğolca yazmaların yanı sıra, Çin kaynakları ve Çince hiyerogliflerle yazıya aktarılmış Moğolca metinlerden oluşan, her sözcüğün yanında Çince anlamı gösterilen, Çinceye tercüme edilen her paragrafın kısaltılmasının yer aldığı ‘Moğolların Gizli Tarihi’ [Mongolın Nuuts Tovçoo] tarafımızca karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır [14, s.16].

Oyrat etnonimi hakkındaki ilk bilimsel açıklamayı D. Banzarov, XIX. Yüzyıl ortalarında yazılan ‘‘Ob oyratah i uygurah’’ makalesinde¹ yapmıştır. [bk. 1]. Banzarov’un düşüncesine göre, Oyrat etnonimi, *oi* ‘orman’ ve *arad* ‘el, halk’ anlamlarına gelen *oyi irgen*, yani ‘orman halkı’ şeklindeki iki sözcükten oluşmaktadır [1, s. 182]. Bununla birlikte Banzarov, bazı çağdaş oryantalistlerin *oyrat* ve *oyro* sözcüklerine ‘‘yakın’’ ve ‘‘müttefik’’ anlamları vermelerinin ispatlanmadığını ifade etmektedir. G. İ. Ramstedt, Oyrat etnonimini Türk dilindeki *oguz* sözcüğüyle özdeşleştirmektedir [9, s.

550]. N. N. Ubuşayev, bu etnonimi Fince [*k*]oyra ‘köpek’ sözcüğüne götürmektedir: *koyra*-[*k*]oyra+t [çokluk bildiren ek] > *oyrat* [12, s. 59].

Oyratlar hakkındaki ilk yazılı bilgiye ‘‘Moğolların Gizli Tarihi’’ adlı eserde rastlanmaktadır. Nu 239’da şu şekilde okuyoruz: ‘‘Tavşan yılında [1207] Cuçi, sağ kol savaşçılarıyla orman halkına gönderildi. Buha onlara kılavuzluk etti. Herkesten önce Oyratlardan Huduha-Bek kendisine bağlı Tumen-Oyratları ile birlikte itaat etme mesajıyla geldi. Gelip Cuçi’ye yol gösterici oldu. Onu kendi Tumen-Oyratlarına götürdü ve Şihşit’e soktu.’’ Cuçi, Oyratları, Buryatları, Barhunları, Ursutları, Habhanasları, Hanhasları ve Tubasları tabi kılarak Tumen-Kırgızlarına vardı [5, s.174].

Yukarıdaki tercüme parçadaki, soy ve boyların yazımı için kullanılan hiyeroglifler bizi yakından ilgilendirmektedir. Bizim bu tür hiyeroglifleri incelememizin altında, Çinlilerin hiyeroglifleri anlam belirlemek için özel olarak seçmiş olmaları gerçeği yatmaktadır. Araştırmacıların değerlendirmelerine göre ‘‘Moğolların Gizli Tarihi’’ adlı eserde kullanılan hiyerogliflerin sayısı 500 kadardır.**

Yukarıdaki alıntı parçada, Cuçi’nin sağ kanat savaşçılarıyla ‘orman halkı’ [hoi-yin irgen] insanların sınırlarına gelişinden bahsedilmektedir. Burada *hoi* ‘orman’ sözcüğü [bk. Mong. *oi*], *buy* ‘ağaç, Japon soforası’ hiyeroglifiyle verilmiş; ilgi eki için kullanılan –*yin/-in*’ başlangıç, kaynak; ilk, hareket noktası’ anlamını vermiştir. Şayet *o/u* ünlülerinin özdeş olduğunu dikkate alırsak tüm hiyerogliflerde *buy-in* başta *b* harfiyle Moğolca eski şekli *hoi-yin* olan sözcüğü fonetik bakımdan üç aşağı beş yukarı bir kesinlikle verebilir.

*Bu makale, *Etnonimi Oyrat i Tungus* adıyla, **Srednevekovaya Kul'tura Mongol'skih Narodov** -Sbornik Naučnih Trudov-[Redaktörler; İst. Nauk Ş. B. Çimitdorjiyev, Akademik AN MNP Ş. Natsagdorji], Ordena Trudovogo Krasnogo Znamenii İzdatel'stvo ‘‘Nauka’’, Novosibirsk, 1991: s.107-112’da yayınlanmıştır. Makalenin çevirisinde biçimsel formatın korunmasına dikkat edilmiştir.

¹ D. Banzarov, *Sobr. Coç. –M.; İzd-vo AN SSSR, 1955.*

** Klasik Çince sözlükte 60 binden fazla işaret bulunmaktadır.

Böylelikle *boi-yin irgen* ifadesini ‘orman halkı’, ya da ‘ormanda yaşayan insanlar’ şeklinde aktarmak mümkündür. Kelimesi kelimesine tercümede, onun Çince anlamı *lin-de* hiyeroglifleriyle verilmiş olup [*lin* ‘orman’ de sıfat eki] tercümesi yine aynı şekilde ‘ormanlı, ormancı’ demektir.

Bizim teorimize göre *oyirad* sözcüğündeki *oi* [‘orman’], ‘ormancı’ sözcüğünü belirtme görevindedir. Bundan hareketle sözcüğün bu kısmı huy hiyeroglifi ile verilmesi gerekirdi. Tıpkı *boi-yin-irgen* ifadesiyle uyumlu olarak. Ancak burada sözcük, soy isim ifade eden [özellikle *Curven* ve Moğolların] *vo* hiyeroglifiyle kaydedilmiştir. *Oyirad* sözcüğü tümüyle *vo-i-ra-ti* hiyeroglifleriyle verilmiştir. Buradaki *v* sesi Çin transkripsiyonunda, yalnızca Moğolca olmayan kelimelerin yazımında kullanılır. Bu yüzden bu durumda \emptyset kabul edilip sadece “o” okunur. Kelimesi kelimesine bu sözcüğün tercümesi *gjun* ‘boy, soy, kabile’dir.

Belirtmek ilginç olacaktır ki Pers dilinde *boyin sokkan* ‘orman halkı’ ifadesi melez bir ifade olup ilk sözcük Moğolca *boi* [ilk harfi *b*, onun eski söyleyiş biçimi] + *-yin* [ilgi ekinin gramatik göstergesi], ikincisi ise Persçe olan *sokkan* ‘sakin, oturan, bir yerde yaşayan’ sözcüğüdür [8, s. 269]. Bu Persçe ifadenin benzeri, Türkçede bulunmaktadır: *ağaç eri*; *ağaç* ‘ağaç’, *eri* ‘erkeği’ [8, s. 182]. Kuşkusuz bu düşünce Persçeye ve Türkçeye Moğolların İran’daki hâkimiyetleri döneminde girmiştir. Bunlar, bir kez daha bizim Oyratların gerçekten başlangıçta orman halkı olduklarını ve isimlerini yaşadıkları yer dolayısıyla aldıkları yönündeki hipotezimizi desteklemektedir. Belki onlar diğer orman kabileleri arasında sayıca en kalabalık olanlardı, çünkü onlar İmparatorluk sınırlarından uzakta meşurdular [Cengiz Han devrinden başlayarak] ve hatta Moğol fetihlerinde, gayet gözle görülür rol oynadılar ve de ‘Karanlık Devir’ şeklinde ifade edilen dönemde [XV-XVI yüzyıl] Oyratlar, sürekli olarak tüm Moğol kabileleri arasında hâkimiyet iddiasında bulundular [Oyrat “*tayş*”lerinden olan Esen ve Togon’un yöneticilik dönemlerini hatırlayalım]. Bu konuda, akademik B. Ya. Vladimirtsov’un kaynakları derinlemesine ve her yönüyle analizi sonrasında ulaştığı, tüm Moğol kabilelerinin eskiden bozkırlı ve ormanlı olarak ikiye ayırdıkları yönündeki değerlendirmesine başvurabiliriz [2, s. 33]. Geriye sorunun filolojik tarafını aydınlatmak kalıyor.

D. Banzarov’un külliyatına yazdığı yorumda G. N. Romyantsev, *oyrad* kelimesinde *{-yin}* ilgi hâli gramer göstergesinin bulunmaması onun *oy* ve *arad* söz birleşiminden meydana geldiği görüşünün kabul edilemeyeceğini gösterdiğini yazmaktadır [1, s. 325-326;

dipnot 332]. Fakat Ş. P. Tsıdenjapov şu tespitite bulunmaktadır: “Çok sayıda birleşik kelime hâl eklerinin kullanılmaması veya düşmesi Moğol dili için karakteristiktir. Örneğin Eski Moğolcadaki *enedkeg-ün oron* [‘Hindistan’], *tübed-ün kelen* [‘Tibet dili’] gibi birleşik sözcükler, tarihî gelişim içerisinde *{-um}* ve *{-yin}* gramer göstergelerini kaybederek Çağdaş Buryat dilinde “*Enegbeg oron*” ve “*Tüged helen*” şeklini almışlardır. Moğol dili yapısal özelliğine bağlı olarak “oy” kelimesi “arad” sözcüğüyle *{-yin}* hâl eki olmadan da birleşebilir. Çünkü Eski Moğolcada yalın hâldeki isimlerle ifade edilen tabirlere oldukça sık rastlanmaktadır. Örneğin *külüg morin* ‘heybetli, güçlü at’, *altan delekei* ‘altın dünya’; *öker cilaγun* ‘sapkın, döküntü kaya’. Demek ki, yalın hâlli “oy” sözcüğünün “arad” kelimesinin belirten görevinde kullanılması gayet doğaldır [13, s. 64]. Bu makalede sunulan örneklerin hepsinin böyle olduğu iddialı olsa da, Eski Moğolcada belirten durumundaki ismin hiçbir hâl eki almadan ifade edildiği bir gerçektir. Bu kanun yaşayan tüm Moğol dili coğrafyasında korunmuştur. Öyle görülüyor ki, *Oyrat* etnoniminde de biz aynı olaya şahit oluyoruz, fakat *arad* sözcüğünde ilk ünlü düşmüştür, bir önceki sözcük de ünlüyle bittiğinden [söz konusu durumda yarım ünlü olan /y/], iki ünlünün yan yana gelmesinden kaçınmak için kaynaşma olmuştur: *oi + arad > oiarad > oyirad*.

Çağdaş tarihî coğrafya ve etnolinguistik literatürde *Tungus* entoniminin köken açıklaması konusunda ortak bir fikir yoktur.

Sıma Tsyan, “*Şi-tszı*” adlı Çin tarihinde, M.Ö. I. yüzyılda Asya kıtasının doğu kısmında yaşayan üç grup halk hakkında bilgi vermektedir: *Hunnu*, *Dun-hu* ve *Dun-i* [7, s. 4]. Bazı araştırmacılar bu üç etnik isim altında *Hunnu* ile Türklerin, *Dun-hu* ile Moğolların, *Dun-i* ile Mançu-Tunguzların ve Kuzey Asya’daki etnik birliklerin [paleoasian] kastedildiğini tahmin etmektedirler. Nitekim N. Y. Biçurin “Çin tarihi, “*i*” adını Kore ve Güney Mançurya’da yerleşmiş Tunguz kabileleri için kullanmıştır.” demektedir [4, s. 11].

Bazı bilim adamları [XVIII. yüzyılda İ. E. Fişer, XIX. Yüzyılda N. Y. Biçurin] *Tungus* etnonimini Türkçe *tonqus* ‘domuz’ sözcüğüyle özdeşleştirmektedirler. Bu münasebetle N. Y. Biçurin, “*Tungus* sözcüğü, Mançur dilinde bulunmamaktadır, zaten eski *Tungus* yönetici ailelerinin hiç biri bu isimle anılmamaktadır. Muhtemelen Ruslar, Yenisey’e ulaşıncaya Yenisey Tatarlarından bu ismi ödünçlemişlerdir. Çin tarihinde, şimdi de istisnai olarak şamanlara ait kurban sunma törenleri sırasında domuz kurban eden *Tungusların*, eskiden domuz besledikleri ve Tatar dilinde domuzca *dongus* dedikleri öğrenilmektedir.” şeklinde kaydetmektedir [4, s.7].

Bazı bilim adamları [XIX. Yüzyılda Yu. Klaprot, XX. yüzyılda S. Şirokogorov, vd.] *tungus* adını eski etnonim *Dun-hu* ile ilişkilendirmek istemişlerdir [bk. 11, s. 206].

Biz, *tungus* etnoniminin Moğol dili kurallarından hareketle açıklanabileceğini düşünüyoruz: *tüing* ‘orman, koru’, *üs* çokluk eki göstergesi.

Tüing sözcüğüne ilk olarak “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eserde rastlanmaktadır. 164’te şu şekilde okuyoruz: “Bu konuşmanın ardından Van-xan, Çingizhan ile Tungus Karanlık Ormanlarında buluştular ve onlar birbirlerine baba-oğul andı verdiler” [5, s. 253]. “Karanlık Ormanda” ifadesi orijinal hiyerogliflerle *xa-ra tun-e – qara tün-e*, ile aktarılmıştır Onun kelimesi kelimesine Çince tercümesi ise *hey lin sin* ‘karanlık ormanda’ şeklindedir. bk. E. Heniş’in tercümesi “im schwarzen Wald” [18, s. 56].

XIII. yüzyıl eseri Çayan teüke [‘Beyaz tarih’] eserinde *tunggün-ü nankiyad* ifadesine rastlanmaktadır [15, s.114]. “Beyaz tarih”in araştırmacısı ve yorumcusu Lyu Tsinsu *tunggün* sözcüğünü *tüingüs* ile ilişkilendirmekte ve söz konusu ifadeyi şu şekilde tercüme etmektedir: “Güney Çin, geniş ormanlarıyla zengin”. O, *tüing* sözcüğünün ‘orman, koru’, *üid / üs* sözcüğünün ise çokluk eki olduğunu ifade etmektedir [15, s.114].

Çin kaynaklarında da *tungus* etnonimi *tun-gu-sı* hiyeroglifleriyle aktarılmaktadır. *Tun* hiyeroglifi ses değeri bakımından “Moğolların Gizli Tarihi”de Moğolca *tüing* ‘orman’ sözcüğünü gösteren *tun*’ hiyeroglifiyle aynı niteliktedir. Tarih araştırmalarında *tungus* etnonimiyle ilgili olarak şu yorumlara da rastlanmaktadır: *şu-çün jen* ‘insan’, ‘ağaçlar arasında [yaşayan]’ ve *sen’lin’-çün bay-sin* ‘insanlar, halk; ormanda [yaşayan]’ [17, s. 288].

Yukarıda ifade edilenler, şu sonuca ulaşmayı mümkün kılmaktadır: Evenkler *tungus* adını Moğollardan aldılar. Bu iddia tarihteki bilgilerle de çelişmez: eskiden beri Moğol dilli boylar Evenklerle sürekli olarak hem bir arada hem de yakın ilişki içinde olmuşlardır.

Yukarıda ifade edilenlerden şu sonuca ulaşabiliriz: Oyrat ve Tungus etnonimleri, bu boyların kendilerine verdikleri bir adlandırma olmayıp Moğol komşuları tarafından verilmiştir.

Kaynaklar

1. Banzarov D. Sobr. Soç. –M.; İzd-vo AN SSSR, 1955.
2. Vladimirtsov B. Y. Obşçestvenniy stroy mongolov; Mongol’skiy koçevoy feodalizm. –L.; İzd-vo AN SSSR, 1934.
3. Gongor D. Xalh Tovçoon [Kratkaya istoriya Halhi]. –Ulaanbaator; Ulsın hevleliyn gazar, 1978. –Hoyordugaar devter: Halh mongol-çuudın niygem-ediyn zasgiyn bayguual. XI-XVI zuun [Ç. 2: Sotsial’no-ekonomiçeskiy stroy halhamongolov. XI-XVII vv.].
4. Biçurin N. Y. [İakinf]. Sobraniye svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. –M.; L.: İzd-vo AN SSSR, 1950. –T. 1.
5. Kozin S. A. Sokrovennoye skazaniye mongolov. –M.; L.: İzd-vo AN SSSR, 1941.
6. Kıçanov E. İ. Povestvovaniye ob oyratskom Galdan Boşoktu-hane. –Novosibirsk: Nauka, 1980.
7. Materialı po istorii drevnih koçevih narodov gruppı dun-hu/Vved., per. İ koment. V. S. Taskina. –M.: Nauka, 1984.
8. Miller B. B. Persidsko-russkiy slovar’. –M.:İzd-vo AN SSSR, 1960.
9. Ramstedt G. İ. Etimologiya imeni “oyrat” // V çest’ semidesyatıpyatiletiya G. N. Potanina. –Spb, 1909.
10. Raşid-ad-din. Sbornik letopisey. –T. 1, kn. 1 / Per. S pers. L. A. Hetagurova, ped. İ prim. A. A. Semenova. –M.; L.: İzd-vo AN SSSR, 1952.
11. Tugolukov V. A. Glavneşıye etnonimi tungusov [evenkov i evenov] // Etnonimi. –M.: Nauka, 1970.
12. Ubuşayev N. N. Proishojdeniye etnonima “oyrat” // Vladimirtsovskiye çteniya: tez. Dokl. İ soobşt. –M.: İzd-vo Mosk. un-ta, 1989.
13. Tsıdenjapov Ş. P. Ob etnonime “oyrad” i tak nazıvayemih “lesnih narodah” // P. İ. Kafarov i yego vklad v oteçestvennoye vostokovedeniye. [K 100-letiyu so dnıya smerti]: Materialı konferentsii. –M.: Nauka, 1979.

14. Yuan'-çao bi-şi [Sekretnaya istoriya mongolov]. 15 tsyuaney/İzd. teksta i predisl. B. İ. Pankratova, - M.: Nauka, 1962. –T. 1.
15. Arban buyan-tu nom-um çayan teüke. Liu jin so emkidken tayilburilba. Ober mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a. –Köke Qota, 1981.
16. Bayar. Mongyol-un niyuča tobçıyan. Neyite yurban debter. Terigün debter. Ober mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a. Köke Qota, 1981.
17. Dunidadu ulus-un teüken degereki ayımay uysayayın tobçi toli. T. Sodnam nayırayulba. Köke Qota, 1987.
18. Haenisch E. Die Ceheime Geschichte der Mongolen. –Leipzig,1940.